

<https://jhr.ui.ac.ir/?lang=en>

Journal of Historical Researches

E-ISSN: 2476-3306

Document Type: Research Paper

Vol. 17, Issue 4, No.68, 2026

Received: 18/10/2025 Accepted: 15/12/2025

A Theological-Historical Approach to the Prophetic Biography (Sirat al-Nabawiyyah) in the Sirah Writings of 'Ali Davani and Mahdi Pishva'i

Hadi Yaghoubzadeh *

Assistant Professor, Department of Islamic Studies, Iran University Of Art, Tehran, Iran
yaghoubzadeh@art.ac.ir

Abstract

The kalami-historical (theological-historical) approach is among the prevalent methodologies in composing the Sirat al-Nabawiyyah (the Prophetic biography). This study seeks to clarify the components and characteristics of this approach through an examination of two contemporary works: *History of Islam from Its Beginning to the Hijrah* by 'Ali Davani and *History of Islam: From the Age of Ignorance to the Demise of the Prophet of Islam* by Mahdi Pishva'i. Accordingly, the central question addressed in this study is: What constitutes the kalami-historical approach, and how is it manifested in the aforementioned works by Davani and Pishva'i? To answer this question, a comparative content analysis was conducted on both texts. The findings indicate that the kalami-historical approach is a dual methodology rooted in both history and kalam (Islamic theology), with a primary reliance on theological principles. In this framework, historical narration is guided and evaluated through theological presuppositions, and history functions as a means to defend and articulate doctrinal beliefs. The study identifies the main features of this approach as an emphasis on sacred history, reliance on theological doctrines, the use of historical evidence and historiographical methods, the preservation and defense of theological beliefs, attention to miracles, the explicit representation of the role and status of Imam 'Ali (Peace Be Upon Him) in early Islam, and the critique of Orientalist doubts and skeptical narratives. At the same time, this approach has been subject to criticism, including its deviation from strict historiographical requirements, the instrumentalization of history, and the conflation of kalam with historical inquiry. Despite these critiques, the kalami-historical approach demonstrates a distinctive capacity to reassess dominant historical narratives and to offer alternative interpretations grounded in theological reasoning.

Keywords: Theological-historical approach, Sacred History, Theological Beliefs and Principles, Historiographical Requirements, Ali Davani, Mehdi Pishvaei.

Introduction

The biography of the Prophet of Islam (Peace Be Upon Him), known as *Sirat Rasūl Allah*, has been written according to various methodological approaches, one of which is the theological-historical approach. This approach is reflected in a number of works devoted to the life of the Prophet (PBUH). Among these are *History of Islam from Its Beginning to the Hijrah* by 'Ali Davani and *History of Islam: From the Age of Ignorance to the Demise of the Prophet of Islam* by Mahdi Pishva'i. A content-based examination of these works indicates that they conform closely to the defining components of the theological-historical approach. This study raises the following question: What is the theological-historical approach, and how is it reflected in the two works by

* Corresponding author

2476-3306 © University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

10.22108/jhr.2025.147099.2861

Davani and Pishva'i? A preliminary hypothesis suggests that this approach represents a hybrid methodology combining theology (kalam) and history, in which theological doctrines are granted priority in historical interpretation. Given the scholarly background and intellectual orientation of both authors, it was hypothesized that they consciously adopted this approach in their writings on the history and biography of the Prophet (PBUH), a hypothesis that is subsequently confirmed through content analysis of their works.

The importance of this study lies in its contribution to a clearer and more systematic understanding of methodological approaches in Sirah studies, as well as in highlighting the distinctions among them. By examining both works together, this research offers a more comprehensive picture of the theological-historical approach than would be possible through the analysis of a single text. Moreover, such an investigation sheds light on the presuppositions and intellectual commitments of the authors themselves. Accordingly, the two books were analyzed using a comparative content analysis method, and sufficient evidence was extracted to clarify the defining features of the theological-historical approach, which will be elaborated in the following sections.

Materials and Methods

This study adopts a qualitative research design based on documentary (library-based) data collection. The collected data were analyzed using a comparative content analysis method applied to the two selected works. From a methodological standpoint, the research is developmental in nature, as it contributes to refining and expanding the analytical tools used to study historiographical and theological approaches. The procedure involved classifying and coding data extracted from both texts according to a predefined conceptual framework of the theological-historical approach, followed by an assessment of the degree to which the contents of these works correspond to that framework.

Research Findings

The findings reveal that the theological-historical approach, as reflected in the works of Davani and Pishva'i, represents a synthetic methodology grounded in both kalam and history. In this approach, the history and Sirah of the Prophet (PBUH) are narrated through reliance on theological principles while employing historical evidence and documentation. The primary objective is to reinforce conviction among believing audiences and to present an educational and normative model derived from the Prophet's life. Both authors draw extensively on historical sources, including Sunni accounts, yet they accord primacy to Shi'i sources, treating them as a criterion for evaluating other reports. They also emphasize the role and status of Imam 'Ali (AS) in early Islamic history, countering narratives that marginalize his position. Furthermore, they engage critically with Orientalist interpretations and certain biased historical accounts. While theology serves as the foundational framework of their analysis, attention to historical documentation and method remains evident throughout their works.

At the same time, the study identifies several criticisms of the theological-historical approach, including its potential departure from strict historiographical standards, the instrumental use of history, the conflation of theology with historical inquiry, and insufficient critique of intra-religious sources. Nevertheless, the approach can also reveal historical oversights and offer interpretations that, in some cases, align more closely with theological and moral realities.

Discussion of Results and Conclusion

The theological-historical approach constitutes an integrated methodology in which theological commitments guide the reconstruction of the Prophet's history and Sirah. Through a content analysis of the works of Davani and Pishva'i, this study demonstrates that theological belief functions as the primary principle, while history operates as a supportive tool. Core characteristics of this approach include the defense of Shi'i beliefs, the emphasis on Imam 'Ali's role in early Islam, the critique of Orientalist narratives, and a critical stance toward certain dominant Sunni historical accounts.

Although the instrumentalization of history and the blurring of boundaries between theology and historiography present methodological challenges, the theological-historical approach remains a significant and influential framework in contemporary Sirah studies, offering alternative readings grounded in doctrinal coherence and religious commitment.

پژوهش‌های تاریخی

سال هفدهم، شماره چهارم (پیاپی ۶۸)، ۱۴۰۴، ص ۸۱-۹۸

تاریخ وصول: ۱۴۰۴/۷/۲۶، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۹/۲۴

مقاله پژوهشی

رویکرد کلامی - تاریخی به سیره نبوی (ص) در سیره‌نگاری علی دوانی و مهدی پیشوایی

هادی یعقوبزاده*^{1D}، استادیار گروه معارف اسلامی، دانشگاه هنر ایران، تهران، ایران

yaghoubzadeh@art.ac.ir

چکیده

رویکرد کلامی - تاریخی از جمله رویکردهای رایج در نگارش سیره نبوی است که تبیین مؤلفه‌های آن با بررسی دو کتاب *تاریخ اسلام از آغاز تا هجرت* نوشته علی دوانی و *تاریخ اسلام (از جاهلیت تا رحلت پیامبر اسلام)* اثر مهدی پیشوایی در این نوشتار مورد توجه قرار گرفته است. بدین قرار پرسش این خواهد بود: رویکرد کلامی - تاریخی چیست و چه بازتابی در دو اثر *تاریخ اسلام از آغاز تا هجرت* علی دوانی و *تاریخ اسلام* مهدی پیشوایی یافته است؟ برای پاسخ به این سؤال، دو اثر یادشده به روش تحلیل محتوا و به صورت مقایسه‌ای واکاوی و روشن شد که رویکرد کلامی - تاریخی رویکردی دوگانه است که وامدار تاریخ و کلام است، با این توضیح که تکیه اصلی آن بر کلام بوده و نویسندگان به دنبال ارائه الگویی مبتنی بر باورهای کلامی بوده‌اند. همچنان که روشن شد تمرکز بر تاریخ مقدس، تکیه بر باورهای کلامی، بهره‌گیری از شواهد و روش تاریخی، تحفظ بر باورهای کلامی، پرداختن به معجزات، بازنمایی نقش حضرت علی (ع) در صدر اسلام و نقد شبهات مستشرقان از ویژگی‌های رویکرد کلامی - تاریخی است. ازسویی، تخطی از الزامات تاریخ‌نگاری، ابزاری دیدن تاریخ و خلط کلام با تاریخ از نقدهایی است که به این روش وارد شده است.

واژه‌های کلیدی: رویکرد کلامی - تاریخی، تاریخ مقدس، باورها و مبانی کلامی، الزامات تاریخ‌نگاری، علی دوانی، مهدی پیشوایی.

* نویسنده مسئول

مقدمه

نگارش سیره رسول خدا(ص) با رویکردهای گوناگونی نگاشته شده که از جمله این رویکردها، رویکرد کلامی-تاریخی است که در برخی از آثار مرتبط با رسول خدا(ص) بازتاب یافته است. دو کتاب *تاریخ اسلام از آغاز تا هجرت* نوشته علی دوانی و *تاریخ اسلام (از جاهلیت تا رحلت پیامبر اسلام)* از مهدی پیشوایی از جمله آثاری اند که بررسی محتوایی آن‌ها حاکی از همسویی این آثار با ویژگی‌های و مؤلفه‌های رویکرد کلامی-تاریخی است. بدین‌سان، این پرسش مطرح شد که رویکرد کلامی-تاریخی چیست و چه بازتابی در دو اثر *تاریخ اسلام از آغاز تا هجرت* علی دوانی و *تاریخ اسلام* مهدی پیشوایی یافته است؟ پاسخ احتمالی به این پرسش این است که رویکرد کلامی-تاریخی رویکردی تلفیقی و دوگانه است که از کلام و تاریخ بهره گرفته و به دلیل تقدم کلام بر تاریخ، باورها و آموزه‌های کلامی در بررسی تاریخی تقدم دارند. با توجه به پیشینه و پژوهش‌های علی دوانی و مهدی پیشوایی، این دو در اتخاذ رویکرد کلامی-تاریخی در نگارش تاریخ و سیره رسول خدا(ص) همسو به نظر می‌رسند، و محتوای دو اثرشان این فرضیه را تأیید می‌کند. در ضرورت و اهمیت بررسی این موضوع باید گفت که چنین پژوهش‌هایی علاوه بر آنکه به تبیین جزئی‌تر و دقیق‌تر رویکردها کمک می‌کنند، تمایزهای آن‌ها را نیز نشان می‌دهند. همین دلیل موجب شد که دو اثر انتخاب شود، چه اینکه با بهره‌گیری از داده‌های هر دو اثر، تصویر کامل‌تری از رویکرد کلامی-تاریخی می‌توان ارائه کرد، درحالی‌که ممکن است با انتخاب یکی از این دو اثر چنین هدفی حاصل نشود. ازسویی، این پژوهش به فهم رویکرد و پیش‌فرض‌های نویسندگان آثار نیز کمک می‌رساند. به

همین دلیل و در راستای پاسخ به پرسش یادشده دو کتاب *تاریخ اسلام از آغاز تا هجرت* اثر علی دوانی و *تاریخ اسلام (از جاهلیت تا رحلت پیامبر اسلام)* نوشته مهدی پیشوایی به روش تحلیل محتوا و به صورت مقایسه‌ای واکاوی شده و بر مبنای داده‌های موجود در آن‌ها شواهد کافی برای تبیین دقیق‌تر رویکرد کلامی-تاریخی به دست آمد که در ادامه به آن پرداخته خواهد شد.

پیشینه پژوهش

مطالعات رویکردشناسانه پیش‌تر مورد توجه برخی از محققان بوده است، به طوری که همین روند به گونه‌شناسی رویکردهای مختلف در نگارش سیره نبوی(ص) انجامیده است. انجام پژوهش‌هایی برای تبیین رویکرد کلامی و تاریخی به صورت مستقل و نیز رویکرد تلفیقی کلامی-تاریخی دغدغه نویسندگان بوده است. از جمله آثاری که به تبیین رویکرد کلامی پرداخته، آثاری درباره رویکرد سید جعفر مرتضی عاملی است که از جمله آن‌ها می‌توان به کتاب *مجموعه مقالات رویکرد الصحیح به سیره رسول خدا(ص)* از جعفریان و همکاران (۱۳۸۰)، اشاره کرد که تبیینی از رویکرد سید جعفر مرتضی عاملی در نگارش کتاب *الصحیح من سیره النبی الأعظم* ارائه کرده است. همچنین، حمید جلیلیان و سید محمدعلی ایازی (۱۳۹۶) در مقاله «معیارسنجی باورهای کلامی در ارزیابی روایات تاریخی در الصحیح من سیره النبی الأعظم(ص)»، به تبیین رویکرد کلامی ایشان پرداخته‌اند. تبیین رویکرد تاریخی در مقاله حضرتی (۱۳۹۲) با نام «نسبت تاریخ‌شناسی و علم کلام در حوزه امام‌شناسی: مورد امام رضا(ع)» و حضرتی (۱۳۹۴) در مقاله «درآمدی بر نقد تاریخی» دنبال شده است. علاوه بر این مطالعات عام، درباره رویکرد

کلامی-تاریخی نیز آثاری در دست هست که از جمله آن‌ها می‌توان به مقاله میرآقاسی رودکی و همکاران (۱۴۰۱) با عنوان «تبیین رویکرد کلامی-تاریخی علامه مجلسی در نگارش سیره نبوی مبتنی بر کتاب حیات القلوب» اشاره کرد که فارغ از آنکه موضوع بررسی آن کتاب *حیات القلوب* علامه مجلسی است و نه سیره‌نگاری علی دوانی و مهدی پیشوایی، در تبیین رویکرد کلامی-تاریخی اقدام بایسته و جامع صورت نگرفته و به همین دلیل ضرورت انجام پژوهشی ژرف‌تر در تبیین این رویکرد را مرتفع نکرده است؛ از این رو، به جهت ضرورت تبیین رویکرد کلامی-تاریخی و نیز به دلیل اهمیت آثار تاریخی علی دوانی و مهدی پیشوایی در حوزه سیره رسول خدا(ص) این پژوهش مورد توجه نویسنده قرار گرفته و در قالب نوشتار حاضر سامان یافت. تبیین رویکرد کلامی-تاریخی، به‌ویژه با مطالعه بر روی دو اثر *تاریخ اسلام از آغاز تا هجرت علی دوانی و تاریخ اسلام (از جاهلیت تا رحلت پیامبر اسلام)* مهدی پیشوایی پیش‌تر مورد توجه قرار نگرفته است. علاوه بر اینکه رویکرد کلامی-تاریخی به‌طور مشخص تعریف و مؤلفه‌ها و ویژگی‌های آن بررسی نشده است، تحلیل این رویکرد براساس داده‌های این دو اثر نیز تاکنون مورد توجه قرار نگرفته است؛ از این رو، می‌توان این پژوهش در نوع خود بدیع خواهد بود.

روش تحقیق

این مطالعه کیفی به‌لحاظ روش با تکیه بر تحلیل محتوا و به‌صورت مقایسه‌ای سامان یافته است. در این روش، ابتدا بر مبنای تصویرواره موجود از رویکرد کلامی-تاریخی به طبقه‌بندی و کدگذاری داده‌های استخراج‌شده از دو کتاب *تاریخ اسلام از آغاز تا هجرت اثر علی دوانی و تاریخ اسلام* نوشته

مهدی پیشوایی اهتمام ورزیده و همسویی داده‌های موجود در این دو اثر را با تصویرواره موجود از رویکرد کلامی-تاریخی به اثبات می‌رساند. گفتنی است تبیین از تصویرواره موجود از رویکرد کلامی در مفهوم‌شناسی و در خلال مباحث ارائه خواهد شد. از سوی دیگر، از منظر هدف می‌توان این پژوهش را در زمره پژوهش‌های توسعه‌ای دانست؛ زیرا به توسعه دانش در زمینه رویکرد کلامی-تاریخی کمک خواهد کرد.

الف) مفهوم‌شناسی

رویکرد کلامی-تاریخی از سه واژه کلیدی و مهم تشکیل شده که هرکدام سهمی در جهت‌دهی معنایی به این اصطلاح دارند. واژه رویکرد که در ترکیب این اصطلاح وجود دارد، معادل فارسی واژه انگلیسی Approach است که واژه‌های رهیافت، راهبرد، نگرش، تلقی و برخورد، دیگر معادله‌ای آن است (حق‌شناس، ۱۳۹۰، ص. ۵۵؛ باطنی، ۱۳۷۷، ص. ۳۶). در اصطلاح نیز رویکرد به طرحی ذهنی به قضایا و موضوع‌های مختلف اطلاق می‌شود که بر پایه باورهای فرد و نوع ارتباطی که فرد با موضوع برقرار می‌کند، ایجاد می‌شود (باقری، ۱۳۶۷، ص. ۳۲). با توجه به این تعریف، می‌توان گفت مراد از این واژه در مطالعات تاریخی نوع نگرش حاکم بر مورخ بوده که بر مطالعات و پژوهش‌های وی و در نتیجه تحلیلی که ارائه می‌کند، اثر می‌گذارد. همچنین، رویکرد در مطالعات سیره نبوی(ص) به نگرش و نوع مواجهه سیره‌نگار با سیره رسول خدا(ص) و روش پردازش، ارزیابی و ارائه آن اشاره دارد. واژه کلام نیز در اینجا اشاره به آموزه‌ها و باورهای کلامی دارد که فرد باورمند به آن معتقد بوده و خاستگاه آن عقل، نقل معتبر یا خوش‌گمانی است (حسن بیگی، ۱۳۹۵، ص. ۱۲). مراد از واژه تاریخی در اینجا پایبندی به روش تاریخی و الزامات آن است که عبارت است از:

زمانمندی، مکانمندی، تبیین روابط علی و معلولی رخدادها و متکی بودن بر اسناد و شواهد تاریخی (طباطبایی، ۱۴۰۰، ص. ۴-۶). این در حالی است که رویکرد کلامی-تاریخی رویکردی تلفیقی محسوب می‌شود که وامدار کلام و تاریخ است و از هر دو بهره می‌گیرد، با این توضیح که در تزامن میان آموزه کلامی و گزاره تاریخی، کلام تقدم خواهد داشت. در این رویکرد توجه به باورها اصل بوده و تخطی نکردن از آن‌ها ضروری است. در واقع، در این رویکرد تاریخ، بستری برای تثبیت باورها و دفاع از آن‌هاست. باوجود این در رویکرد تاریخی نگارنده به دنبال کشف واقعیت بوده و به دنبال اثبات باورها نیست و ازسویی فقط موضوع‌های تاریخی را بررسی کرده و به مباحث فراتاریخی ورودی ندارد. همچنان که در رویکرد تاریخی-کلامی نیز باورها اهمیت و جایگاه ویژه‌ای دارد و مؤلف می‌کوشد از باورهای بنیادین تخطی نکند؛ اما به‌مانند رویکرد کلامی تاریخی دایره باورها را گسترده نکرده و تنها بر باورها و آموزه‌های بنیادین تأکید دارد، درحالی که در رویکرد کلامی-تاریخی دایره وسیع‌تری از باورها مورد اهتمام نگارنده است. ازسویی، مؤلف در این نگاه به دنبال ارائه الگو از سیره رسول خدا(ص) است؛ ازاین‌رو، در نگارش تاریخ و سیره آن حضرت اهداف تربیتی را نیز دنبال می‌کند؛ بنابراین، در توصیف آن می‌توان گفت که رویکردی کلامی-تاریخی به تاریخ و سیره رسول خدا(ص) یعنی نگارش تاریخ و سیره آن حضرت با تکیه بر مبانی کلامی و با بهره‌گیری از شواهد و مستندات تاریخی است؛ به‌گونه‌ای که برای مخاطب باورمند اقتناع ایجاد و الگویی تربیتی از تاریخ و سیره آن حضرت ارائه کند.

ب) معرفی نمونه‌ها

همان‌گونه که پیش‌تر اشاره شد در این نوشتار به بررسی دو اثر که هم‌اوا با رویکرد کلامی-تاریخی

نگاشته شده‌اند، پرداخته خواهد شد. یکی از این آثار کتاب *تاریخ اسلام از آغاز تا هجرت* نوشته علی دوانی از نویسندگان پرکار حوزوی است که در دوره معاصر آثار بسیاری را در حوزه تاریخ اسلام و پیرامون رجال شیعه پدید آورده است. نویسنده در مقدمه چاپ دوم کتاب نوشته است که این اثر را با تکیه بر مآخذ نخستین و منابع حدیثی شیعه و سنی نگاشته است. کتاب به سبکی نو و با نثری روان بدون اقتباس و تقلید از روش مورخان و نویسندگان پیشین و معاصر نگاشته و در آن آرا برخی از مورخان نقد شده است. این کتاب در اصل متن پیاده‌شده سلسله مباحثی بوده که دوانی در سال ۱۳۵۳ با پژوهش گرد آورده و آن را تدریس می‌کرده و بعدها نیز مطالبی بر آن افزوده است (دوانی، ۱۳۷۳، ص. ۳). نویسنده پس از گزارش مفصلی که درباره وضعیت عربستان، اعراب زمان پیامبر(ص) و نیاکان آن حضرت ارائه کرده (دوانی، ۱۳۷۳، ص. ۹-۵۴)، به تاریخ پیامبر(ص) تا هجرت به مدینه پرداخته است. روشن نیست چرا نویسنده بخش هجرت تا رحلت رسول خدا(ص) را بررسی نکرده است، چه اینکه در این دوره به دلیل شکل‌گیری حکومت اسلامی در مدینه اتفاقات و رخدادهای مهمی پدید آمد که نیازمند تحلیل و واکاوی است. به‌هرحال، در این نوشتار، چاپ دوم کتاب *تاریخ اسلام از آغاز تا هجرت* که در سال ۱۳۷۳ منتشر شده، بررسی شده است.

اثر دیگری که در این نوشتار به آن پرداخته خواهد شد کتاب *تاریخ اسلام (از جاهلیت تا رحلت پیامبر اسلام)* تألیف مهدی پیشوایی است که سال‌ها در حوزه تاریخ به‌ویژه تاریخ اهل‌بیت(ع) به تحقیق و تألیف و تدریس پرداخت. این اثر گزارشی کامل از تاریخ اسلام با نگاه به دوره پیش‌از ولادت و نبوت ایشان است، چه اینکه به باور نویسنده برای فهم

درست تاریخ اسلام، درک تاریخ جاهلیت ضروری است (پیشوایی، ۱۳۸۲، ص. ۱۷)؛ از این رو، نویسنده بخش مفصلی را به این موضوع اختصاص داده و در آن به جزیره العرب، مناطق و ساکنان آن، مذاهب و ادیان موجود در جزیره العرب و فرهنگ‌ها و آداب و سنن آن پرداخته است (پیشوایی، ۱۳۸۲، ص. ۲۱-۹۶). نویسنده می‌کوشد تا برای هر یک از حوادث عصر نبوی، منابع جداگانه و متنوعی بیاورد. همچنین با بیان شواهد قرآنی و حدیثی، حوادث را از شکل گزارش صرف بیرون آورده و به تحلیل و بررسی برخی از آن‌ها پرداخته است. همچنان که به اقتضای مباحث به بررسی شبهاتی که از سوی خاورشناسان و دیگران مطرح شده نیز پرداخته است. تألیف این کتاب برای دانشجویان مقطع کارشناسی جنبه آموزشی داشته و در سال ۱۳۸۲، نشر معارف آن را در قم منتشر کرده است. همین نسخه در نوشتار حاضر بررسی شده است.

ج) ویژگی‌های رویکرد کلامی-تاریخی به سیره پیامبر(ص)

رویکرد کلامی-تاریخی ویژگی‌هایی دارد که در این نوشتار با تکیه بر محتوای دو اثر *تاریخ اسلام از آغاز تا هجرت علی دوانی و تاریخ اسلام (از جاهلیت تا رحلت پیامبر اسلام)* مهدی پیشوایی به آن‌ها پرداخته خواهد شد.

۱. هدف

در رویکرد کلامی-تاریخی سیره رسول خدا(ص) منبعی برای هدایت است و مورخ از این رو به آن می‌پردازد که زمینه را برای هدایت جامعه و الگوگیری از وی فراهم سازد. در واقع، در این رویکرد پرداختن به تاریخ، اصل نیست؛ بلکه ابزار و وسیله‌ای برای دستیابی الگوی عملی به هدف هدایت و تربیت است.

بر این اساس، مباحثی که در این آثار مطرح شده به صورت هدفمند و به منظور ارائه تصویری روشن از تاریخ و سیره رسول خدا(ص) و الگوسازی از ایشان بوده است. به همین دلیل هر چیزی که به درک بهتر تاریخ و سیره آن حضرت کمک کند مورد توجه قرار می‌گیرد؛ از این رو، پیشوایی در کتاب *تاریخ اسلام (از جاهلیت تا رحلت پیامبر اسلام)* به دوره جاهلیت پرداخته، چه اینکه بر این باور بوده که این موضوع به درک بهتر تاریخ رسول خدا(ص) و علت ظهور اسلام در جزیره العرب کمک می‌کند. پاسخگویی به سؤالات و شبهات نیز از جمله اهدافی است که در آثار نگاشته شده با رویکرد کلامی-تاریخی دنبال شده است. از سویی، ایجاد اقناع درون‌مذهبی برای مخاطب شیعه نیز هدف دیگری است که در این کتاب‌ها به آن توجه می‌شود. علی دوانی در کتاب *تاریخ اسلام از آغاز تا هجرت بعد از آنکه خبر از اعلام جانشینی حضرت علی(ع) در جلسه سه نفره رسول خدا(ص) با وی و حضرت خدیجه(س) می‌دهد، تصریح می‌کند که این خبر با اعتقاد ما شیعیان مبنی بر خلافت بلافضل حضرت علی(ع) از رسول خدا(ص) هماهنگ بوده و مهم نیست که در کتاب‌های این هشام و ابن سعد و امثال اینان به آن اشاره نشده باشد (دوانی، ۱۳۷۳، ص. ۱۱۶). این سخن بیان‌کننده کارکرد درون‌مذهبی کتاب یادشده، است که نویسنده به آن تصریح کرده است.*

نکته دیگر اینکه مطالعات تاریخی تقرب به خداوند و جلب رضایت اهل بیت(ع) یکی دیگر از اهداف نویسندگان آثار با رویکرد کلامی-تاریخی است. برای همین منظور، این نویسندگان توجه خود را معطوف به تاریخ مقدس، یعنی تاریخ پیامبر(ص) و اهل بیت(ع) کرده‌اند و به موضوع‌هایی که با تاریخ مقدس و پیرامون آن مرتبط نیست، علاقه‌ای نشان

نداده‌اند؛ زیرا پرداختن به آن‌ها را سودمند ندانسته و خارج از رسالت دینی و حوزوی خود می‌دانسته‌اند (جباری، ۱۳۹۴، ص. ۴۸). بر این اساس، تلاش علی دوانی پرداختن به موضوع‌هایی بوده که به تاریخ پیامبر(ص)، ائمه، اصحاب ایشان یا علمای دین مرتبط بوده است. این رویکرد را پیشوایی نیز در نگارش آثار تاریخی دنبال کرده و وی نیز تمرکز خود را بر تاریخ پیامبر(ص) و اهل‌بیت(ع) گذاشته است. علاوه‌بر کتاب *تاریخ اسلام (از جاهلیت تا رحلت پیامبر اسلام)*، کتاب‌هایی همچون *سیره پیشوایان و مقتل جامع سیدالشهداء(ع)* گواهی بر این ادعاست.

۲. مبانی و الزامات رویکرد کلامی- تاریخی

۱-۲. تکیه بر باورهای کلامی

یکی از ویژگی‌های و مبانی مهم رویکرد کلامی تاریخی تکیه بر باورها و مبانی کلامی و تخطی نکردن از آن‌ها و دفاع از این مبانی است. این ویژگی از ابزار پرداختن به تاریخ مقدس است، توضیح اینکه اساساً رجوع به موضوع‌هایی درباره تاریخ مقدس بر مبنای باور داشتن به رسالت دینی در برابر اهل‌بیت(ع) اتفاق افتاده است؛ از این رو، تحفظ بر باورها اصلی مهم در تاریخ‌نگاری با رویکرد کلامی تاریخی است (جباری، ۱۳۹۴، ص. ۴۹)؛ برای نمونه، علی دوانی در نقد نذر عبدالمطلب اولین دلیلی که ارائه می‌کند ناسازواری این گزارش با شأن و جایگاه عبدالمطلب و مقام و منزلت وی است. دوانی با تأکید بر اینکه باورهای شیعی حاکی از موحد بودن عبدالمطلب است، این نذر را با خداپرستی وی ناسازگار می‌داند (دوانی، ۱۳۷۳، ص. ۵۴-۵۹). پیشوایی نیز به صورت مستقل به این موضوع نپرداخته، اما در پاورقی به این موضوع اشاره کرده و با ارجاع به کتاب *تاریخ اسلام از آغاز تا هجرت علی*

دوانی همگرایی خود را با وی در تأکید بر باورها در نقد گزارش تاریخی یادشده نشان داده است (پیشوایی، ۱۳۸۲، ص. ۱۰۲). دوانی همین رویکرد را در نقد داستان عشق فاطمه خثعمیه به عبدالله پدر رسول خدا(ص) که حاوی گزاره‌های ناهمگون با فردی مؤمن و خداپرست است به کار برده و این داستان را جعلی می‌شمارد (دوانی، ۱۳۷۳، ص. ۶۱). همچنین، پیشوایی در بیان ایمان خاندان رسول خدا(ص) ابتدا به باور شیعه به موحد بودن ایشان اشاره کرده و سپس از مستند بودن این باور به آیات و روایات سخن به میان می‌آورد. وی این رویه را درباره ایمان ابوطالب نیز پی گرفته است (پیشوایی، ۱۳۸۲، ص. ۱۰۲). در این رویکرد، ناسازگاری گزارش‌ها با عصمت رسول خدا(ص) یا شأن وی دلیل مهمی برای رد گزارش خواهد بود. رد گزارش حضور حضرت محمد(ص) در جنگ‌های فجار (پیشوایی، ۱۳۸۲، ص. ۱۱۵) و نیز رد مزدوری حضرت محمد(ص) برای خدیجه و قائل شدن به اینکه قرارداد مضاربه معیار تعامل تجاری آن حضرت با خدیجه بوده (پیشوایی، ۱۳۸۲، ص. ۱۱۷)، بیشتر به دلیل ناسازگاری این گزارش‌ها با شأن حضرت محمد(ص) صورت گرفته است. همچنان که، نقد کردن گزارش چوپانی حضرت محمد(ص) برای مردمانی از مکه به دلیل تناسب نداشتن آن با شأن آن حضرت پذیرفته نشده است (دوانی، ۱۳۷۳، ص. ۹۰). این دلیل کلامی از سوی برخی دیگر از نگارندگان سیره نیز مطرح شده است (سید مرتضی عاملی، ۱۴۲۶ق، ج. ۹۸/۲). همچنین، نقد داستان پناه آوردن رسول خدا(ص) به مطعم بن عدی بعد از بازگشت از طائف به مکه نیز با وجود گردآوری قرائن و شواهد تاریخی عمدتاً به جهت تحفظ بر باورها و مبانی کلامی صورت گرفته است (دوانی، ۱۳۷۳، ص.

۱۸۲-۱۸۱). بدین معنا که چون پناه آوردن به یک بت پرست با باورها و مبانی کلامی ناسازگار است، قرائن و شواهدی که به وقایع دیگری از تاریخ رسول خدا(ص) مرتبطاند کنار هم گرد آمده تا با استناد به آنها گزارش پناه آوردن به مطعم رد شود.

این ویژگی در رویکرد کلامی نیز وجود دارد، با این تفاوت که در رویکرد کلامی تأکیدی حداکثری بر توجه به باورها و مبانی کلامی در بررسی گزارش‌های تاریخی صورت می‌گیرد، به گونه‌ای که بسیاری از گزارش‌های تاریخی از تاریخی بودن خارج شده و صبغه کلامی می‌گیرند که برخی از آنها به گزاره‌های کلام‌نما یاد می‌کنند (صفری فروشانی، ۱۳۹۴، ص. ۹۵)؛ برای مثال، پیشوایی به نقش حکیم بن حزام در ارسال خواروبار به درون شعب ابی‌طالب در جریان تحریم اقتصادی قریش اشاره کرده، بدون آنکه این گزاره را نقد و رد کند (پیشوایی، ۱۳۸۲، ص. ۱۶۷)، درحالی‌که سید جعفر مرتضی این گزارش را به دلیل تمایل زبیری‌ها به حکیم بن حزام و تلاش آنان در جهت فضیلت‌تراشی برای او رد کرده است. ازسویی، گرایش عثمانی وی و روی‌گردانی او از حضرت علی(ع) را نیز دلیل دیگری بر این فضیلت‌تراشی دانسته است (سید مرتضی عاملی، ۱۴۲۶ق، ج. ۲۰۱/۳). باینکه پذیرش این خبر به این دلیل که حکیم بن حزام خواسته باشد به عمه‌اش حضرت خدیجه(س) خدمتی کرده باشد، دور از نظر نیست. نمونه دیگر، حفر خندق است که پیشوایی نقل کرده که سلمان فارسی آن را پیشنهاد داده است (پیشوایی، ۱۳۸۲، ص. ۲۵۱). درحالی‌که سید جعفر مرتضی پیشنهاددهنده حفر خندق را رسول خدا(ص) می‌داند که از طریق الهام خداوند به این راهکار رسیده بود و بر این باور است که سلمان فارسی فقط به تبیین حکمت حفر خندق پرداخت (سید مرتضی عاملی،

۱۴۲۶ق، ج. ۱۹۵/۱۰-۱۹۷). این نگاه بر این اساس مطرح می‌شود که از نگاه نویسنده، رسول خدا(ص) بایستی جامع همه ویژگی‌های کمال باشد و نمی‌شود چنین راهکاری به ذهن ایشان نرسیده باشد.

۲-۲. بازنمایی نقش حضرت علی(ص) در تحولات عصر رسول خدا(ص)

پرداختن به نقش و جایگاه حضرت علی(ع) در تاریخ و زندگی رسول خدا(ص) و نیز تحولات عصر آن حضرت از جمله دغدغه‌مندی‌های نویسندگانی است که با رویکرد کلامی-تاریخی به سیره‌نگاری پیامبر(ص) پرداخته‌اند، چه اینکه برخی در طول تاریخ درصدد بوده‌اند با پرداختن به جایگاه و نقش آن حضرت در عصر رسول خدا(ص) یا کمرنگ نشان دادن آن از اهمیت حضور ایشان بکاهند؛ ازاین‌رو، نویسنده‌ای که با رویکرد کلامی-تاریخی به سراغ تاریخ صدر اسلام می‌رود، می‌کوشد این خلأ را پر کند. این موضوع با پرداختن به حضور حضرت علی(ع) در کودکی در منزل حضرت محمد(ص) آغاز (پیشوایی، ۱۳۸۲، ص. ۲۲۱-۲۲۲) و تا پایان حیات آن حضرت دنبال می‌شود. پیشوایی در بحث از نخستین ایمان‌آوردگان به بیان استدلال‌های تاریخی و حدیثی روی آورده که دلالت بر پیشتازی حضرت علی(ع) در این موضوع می‌کند (پیشوایی، ۱۳۸۲، ص. ۱۴۰-۱۳۸). دوانی نیز با استناد به منابع مختلف از جمله روایات شیعه به تقدم حضرت علی(ع) بر دیگران در ایمان آوردن به رسول خدا(ص) تصریح کرده است (دوانی، ۱۳۷۳، ص. ۱۱۳-۱۱۴). این خبر در دیگر منابع و با دیگر رویکردها نیز نقل شده است، با این تفاوت که نویسنده در رویکرد کلامی-تاریخی به منظور اثبات حقانیت حضرت علی(ع) در جانشینی رسول خدا(ص) به تبیین این موارد

۲۸۳). این تأثیرگذاری و نقش‌آفرینی که در پیروزی مسلمانان تعیین‌کننده بود، در کنار پرداختن به ناکامی برخی از اصحاب که بعدها بر کرسی خلافت تکیه زدند (پیشوایی، ۱۳۸۲، ص. ۲۷۵)، به‌نوعی تلاش برای نمایان ساختن ظلمی است که بعد از رحلت آن حضرت به حضرت علی(ع) روا داشته شد؛ یعنی با وجود نقش پررنگ حضرت علی(ع) در اسلام، در کنار تأکیدات رسول خدا(ص) مبنی بر جانشینی و خلافت آن حضرت پس از رسول خدا(ص) از حق خویش بازماند و دیگران خود را به‌عنوان خلیفه معرفی کردند (پیشوایی، ۱۳۸۲، ص. ۱۷۴). ناگفته نماند در این آثار، دلدادگی به حضرت علی(ع) و همراهی با آن حضرت در برجستگی و جایگاه افراد، تأثیرگذار دانسته شده است. همچنان که، تمجید از ام‌سلمه همسر رسول خدا(ص) در کنار پارسا بودن و ویژگی‌های برجسته ایشان، به پایداری وی در دفاع از اهل‌بیت(ع) و اطاعت از حضرت علی(ع) نیز برمی‌گردد (پیشوایی، ۱۳۸۲، ص. ۱۷۷)؛ بنابراین، یکی از موضوع‌های مهم در آثار سیره با رویکرد کلامی-تاریخی بازنمایی نقش و جایگاه حضرت علی(ع) در تحولات صدر اسلام است.

۲-۳. پرداختن به معجزات و امور خارق‌العاده

یکی از ویژگی‌های رویکرد کلامی-تاریخی پرداختن به معجزات است. این در حالی است که در برخی از رویکردها مانند رویکرد تاریخی اقبالی به معجزات نشان داده نمی‌شود و گاه تفسیری مادی از آن ارائه می‌شود. نمونه آن را می‌توان در کتاب سیره رسول خدا(ص) تألیف زریاب خویی یافت (زریاب خویی، ۱۳۷۰، ص. ۱۳). درحالی‌که در رویکرد کلامی-تاریخی از تفسیر مادی معجزات و امور خارق‌العاده پرهیز و برای آن ریشه‌ای ماورائی تصویر می‌شود

می‌پردازد؛ از این‌رو، در این‌گونه آثار ذکر فضائل حضرت علی(ع) مانند ایثار آن حضرت در خوابیدن در بستر رسول خدا(ص) در شب هجرت به مدینه (پیشوایی، ۱۳۸۲، ص. ۱۹۶-۱۹۷)، انتخاب حضرت علی(ع) به‌عنوان برادر رسول خدا(ص) (پیشوایی، ۱۳۸۲، ص. ۲۰۷)، در کنار ذکر رویدادها و احادیثی همچون یوم‌الدار (دوانی، ۱۳۷۳، ص. ۱۲۸-۱۳۰؛ پیشوایی، ۱۳۸۲، ص. ۱۴۶-۱۴۸) و حدیث منزلت (پیشوایی، ۱۳۸۲، ص. ۲۹۴) که بر جایگاه ویژه حضرت علی(ع) در نزد رسول خدا(ص) دلالت می‌کند، کارکرد کلامی داشته و برای اثبات جانشینی حضرت علی(ع) از رسول خدا(ص) مطرح شده است (پیشوایی، ۱۳۸۲، ص. ۲۹۵). در این میان، واقعه غدیر نقش پررنگی در نمایان ساختن جانشینی حضرت علی(ع) از رسول خدا(ص) دارد که در این آثار بدان توجه و اهتمام شده و به‌تفصیل به آن پرداخته شده است (پیشوایی، ۱۳۸۲، ص. ۳۱۱-۳۲۴). علی دوانی نیز با آنکه به دوره بعد از هجرت به مدینه نپرداخته، از توجه دادن به جانشینی حضرت علی(ع) غافل نبوده است؛ از این‌رو، در جریان اسلام آوردن حضرت علی(ع) و حضرت خدیجه(س) با تکیه بر منابع شیعی نقل کرده که رسول خدا(ص) در همان مجلس سه‌نفره جانشینی حضرت علی(ع) پس از خود را اعلام فرموده و حضرت خدیجه(س) را به پذیرش این جانشینی دعوت کرده که وی نیز پذیرا بوده و به آن اقرار کرده است (دوانی، ۱۳۷۳، ص. ۱۱۶). نقش تأثیرگذار حضرت علی(ع) در غزوات موضوعی است که در بخش‌های مرتبط با عملیات نظامی عصر رسول خدا(ص) به‌خوبی به آن پرداخته شده است (پیشوایی، ۱۳۸۲، ص. ۲۲۸-۲۲۹، ۲۳۰، ۲۴۲-۲۴۰، ۲۵۵، ۲۷۶). نقش حضرت علی(ع) در فتح مکه نیز پررنگ بود (پیشوایی، ۱۳۸۲، ص.

(پیشوایی، ۱۳۸۲، ص. ۱۱۱)؛ البته در رویکرد روایی یا کلامی نیز به معجزات پرداخته می‌شود که تفاوت آن‌ها با رویکرد کلامی-تاریخی در کمیت معجزات است، بدین معنا که در رویکرد کلامی و روایی نگاهی حداکثری به معجزات وجود دارد، درحالی‌که در رویکرد کلامی-تاریخی به دلیل توجه به الزامات تاریخی کمتر به معجزات پرداخته می‌شود. به هر روی، پیشوایی در گزارش سفر تجاری به شام از بروز کراماتی از سوی حضرت محمد(ص) خبر داده است (پیشوایی، ۱۳۸۲، ص. ۱۱۸). پرداختن به نقش عوامل غیبی در جنگ‌ها نیز موضوعی است که در این رویکرد دنبال شده است (پیشوایی، ۱۳۸۲، ص. ۱۸۱-۱۸۲، ۲۵۶). پیشوایی به برخی از پیشگویی‌های پیامبر(ص) نیز اشاره کرده است که از جمله آن‌ها پیشگویی آن حضرت در جریان نگارش متن صلح حدیبیه توسط حضرت علی(ع) است که وقتی نماینده قریش خواستار پاک شدن عنوان «رسول‌الله» در ابتدای صلح‌نامه شد، آن حضرت، به امیرالمؤمنین علی(ع) خبر داد که بعدها چنین اتفاقی برای شما نیز به وقوع خواهد پیوست و این خبر با حذف عنوان «امیرالمؤمنین» در نامه حکمیت به اصرار معاویه عینیت پیدا کرد (پیشوایی، ۱۳۸۲، ص. ۲۶۵-۲۶۶). علی دوانی نیز به برخی از امور خارق‌العاده پرداخته است (دوانی، ۱۳۷۳، ص. ۱۴۳-۱۴۴).

۲-۴. نگاه انتقادی به برخی از گزارش‌های تاریخی اهل سنت

در رویکرد کلامی-تاریخی به سیره رسول خدا(ص) مؤلف خود را موظف می‌داند که روایتی صحیح از تاریخ و سیره آن حضرت ارائه کند. همین موضوع موجب شده که نویسندگان در این رویکرد نگاهی انتقادی به برخی از گزارش‌های تاریخی در منابع

اهل سنت داشته باشند. شایان ذکر است نگاه انتقادی به گزارش‌های تاریخی اهل سنت در رویکردهای دیگر مانند رویکرد تاریخی نیز می‌تواند وجود داشته باشد، با این تفاوت که در رویکرد تاریخی مبنای نقد گزارشی از منابع اهل سنت، ناسازواری آن با ملاک‌های تاریخی است، درحالی‌که در رویکرد کلامی-تاریخی عمدتاً ناسازگاری گزارش با باورهای شیعی درباره عصمت و شأن رسول خدا(ص) یا دیگر باورهای درباره ایشان می‌تواند زمینه‌ساز نقد آن شود. از جمله این موارد گزارش منقول در برخی از منابع تاریخی از عایشه درباره چگونگی نزول وحی است که حاوی مطالبی است که با شأن و عصمت رسول خدا(ص) ناسازگار است. بر این اساس، پیشوایی با نقدی کلامی-تاریخی به سراغ این گزارش رفته و علاوه بر نقد سندی، به دلیل آنکه متن روایت نشان‌دهنده تردید رسول خدا(ص) در رسالت خویش است، آن را با مقام رسالت ناسازگار دانسته است (پیشوایی، ۱۳۸۲، ص. ۱۳۱-۱۳۵). این گزارش پیش‌تر از سوی علی دوانی در دو کتاب شعاع وحی بر فراز کوه حراء و تاریخ اسلام از آغاز تا هجرت نیز نقد و بررسی شده است. وی در کتاب تاریخ اسلام از آغاز تا هجرت با اتکا به مبانی کلامی شیعه و نیز برخی از روایات که در منابع شیعه آمده، گزارش عایشه را نقد کرده و بر این باور است که مطالب این حدیث با شأن پیامبر تناسبی ندارد (دوانی، ۱۳۷۳، ص. ۹۸-۱۰۳). وی در کتاب شعاع وحی بر فراز کوه حراء نیز منافات داشتن گزارش عایشه با ساحت رسول خدا(ص) را یکی از دلایل ضعف این گزارش و رد آن می‌داند (دوانی، ۱۳۵۱، ص. ۷۵). علاوه بر این، به روایات و گزارش‌های دیگری در نقد آن پرداخته و در نهایت با تکیه بر منابع شیعی تصویری صحیح از اتفاقات پیرامون نزول وحی ارائه می‌کند

۸۰)، بررسی و نقدی جدی از دیدگاه مستشرقان ارائه نکرده است.

۳. به‌کارگیری ادبیات و تعابیر کلامی-تاریخی

از ویژگی‌های آثار آثاری که با رویکرد کلامی-تاریخی نگاشته شده، به‌کارگیری ادبیات و تعابیر کلامی و تاریخی است. بدین معنا که نگارندگان از تعابیر و اصطلاحاتی بهره گرفته‌اند که در علم کلام و تاریخ رواج دارد؛ از این رو، در دو کتاب علی دوانی و مهدی پیشوایی در کنار به‌کارگیری تعابیر و اصطلاحاتی همچون بسترشناسی، اخبار، مورخان و عبارات دیگری که در میان مورخان مرسوم است، از اصطلاحات و ادبیاتی که در متون کلامی رواج دارد نیز بهره برده‌اند. به‌گونه‌ای که گاه در نقد گزارشی تاریخی از ناسازگاری آن با باورها (پیشوایی، ۱۳۸۲، ص. ۱۶۴) یا ناسازگاری گزارشی با عصمت یا شأن پیامبر(ص) بهره گرفته‌اند (پیشوایی، ۱۳۸۲، ص. ۱۷۹). همچنین، تعابیری مانند «به اعتقاد علمای امامیه» (پیشوایی، ۱۳۸۲، ص. ۱۶۴)، «اجماع علمای شیعه» (دوانی، ۱۳۷۳، ص. ۶۳) و «به اعتقاد ما شیعه» در این آثار رواج دارد که ادبیات متناسب با آثار کلامی است (دوانی، ۱۳۷۳، ص. ۸۱)؛ بنابراین، ادبیات موجود در این آثار نیز صبغه کلامی و تاریخی با ترجیح ادبیات کلامی داشته که حاکی از رویکرد نویسندگان این آثار است، چه اینکه ایشان نگارش سیره را راهی برای ترویج و تثبیت باورها می‌دانند.

۴. روش رویکرد کلامی-تاریخی

در رویکرد کلامی-تاریخی نویسنده می‌کوشد با بهره‌گیری از شواهد و اسناد تاریخی و در مواردی به‌کارگیری روش تحلیل تاریخی به نگارش تاریخ و سیره رسول خدا(ص) روی بیاورد؛ زیرا روش

(دوانی، ۱۳۵۱، ص. ۹۵-۹۷). در واقع نگارندگان به‌دلیل پیش‌فرضی که درزمینه شأن و جایگاه رسول خدا(ص) داشته‌اند به‌نقد این گزارش و نظایر آن پرداخته و سپس با استفاده از اخبار دیگر و روایات درون‌گفتمانی روایتی دیگر از واقعه نزول وحی که با مقام رسالت تناسب داشته باشد، ارائه کرده‌اند.

۲-۵. نقد شبهات مستشرقان

یکی دیگر از ویژگی‌های آثار آثاری که با رویکرد کلامی-تاریخی نوشته شده، نقد شبهات مستشرقان است. در این باره نیز تنها در رویکرد کلامی-تاریخی نیست که محقق به‌نقد شبهات مستشرقان می‌پردازد، بلکه گاه در آثاری که با رویکرد تاریخی نوشته شده‌اند نیز نقد آرا مستشرقان دیده می‌شود. در اینجا نیز تفاوت جدی در روش نقد و ابزار نقد است، بدین معنا که در رویکرد تاریخی مورخ با نگاه به منابع تاریخی و تکیه بر روش تاریخی به‌نقد آرا مستشرقان می‌پردازد. در حالی که در رویکرد کلامی-تاریخی اولاً نقد به‌عنوان دفاع از دین و باورها صورت می‌گیرد و دوم آنکه ممکن است نقد با تکیه بر اسناد تاریخی نیز باشد؛ اما ناسازگاری ادعای مستشرقان با باورهای دینی نیز مورد توجه قرار می‌گیرد؛ برای نمونه، پیشوایی در رد داستان‌سرایی مستشرقان از ازدواج رسول خدا(ص) با زینب بنت جحش؛ همسر پیشین زید بن حارثه، در عین آنکه به اسناد تاریخی استناد جسته، به ناسازگاری آن با عصمت، شأن و جایگاه رسول خدا(ص) نیز اشاره کرده است (پیشوایی، ۱۳۸۲، ص. ۱۷۹). روشن است که در برابر خاورشناسانی که اعتقادی به عصمت رسول خدا(ص) ندارند استناد به ناسازگاری ادعای آنان با عصمت آن حضرت نمی‌تواند اقناع‌آور باشد. در این میان علی دوانی جز اشاراتی (دوانی، ۱۳۷۳، ص.

به تمایل امویان و عباسیان برای خدشه‌دار کردن ابوطالب به جهت برجسته نشان دادن اجداد خویش اشاره کرده است (پیشوایی، ۱۳۸۲، ص. ۱۷۳). این تحلیل پیش‌تر از سوی علی دوانی نیز مطرح شده و وی نیز روایات کفر ابوطالب را ساخته و پرداخته بنی‌امیه برای کاستن از فضائل حضرت علی(ع) و تقابل با وی می‌داند (دوانی، ۱۳۷۳، ص. ۲۴۱). همچنان که، ملاحظه می‌شود نگارندگان در دو نمونه یادشده علاوه بر بررسی تاریخی، به باورهای کلامی نیز استناد جسته و این گزارش‌ها را رد کرده‌اند. همچنین، علی دوانی در نقد نذر عبدالمطلب اولین دلیلی که ارائه می‌کند ناسازواری این گزارش با شأن و جایگاه عبدالمطلب و مقام و منزلت وی است. دوانی با تأکید بر اینکه باورهای شیعی حاکی از موحد بودن عبدالمطلب است، این نذر را با خداپرستی وی ناسازگار می‌داند (دوانی، ۱۳۷۳، ص. ۵۹-۵۴). وی همین رویکرد را در نقد داستان عشق فاطمه خثعمیه به عبدالله پدر رسول خدا(ص) که حاوی از گزاره‌های ناهمگون با فردی مؤمن و خداپرست است به کار برده و این داستان را جعلی می‌شمارد (دوانی، ۱۳۷۳، ص. ۶۱)؛ بنابراین، در رویکرد کلامی-تاریخی ممکن است مؤلف به گردآوری شواهد و قرائن موجود، بررسی امکان وقوع حادثه و رویداد از منظر زمانی و مکانی و نیز صحت‌سنجی اسناد گزارش‌ها نیز پرداخته باشد (پیشوایی، ۱۳۹۴، ص. ۴۳)؛ اما آنچه مهم است سازگاری یا ناسازگاری گزارش تاریخی با باورها و مبانی کلامی است. نکته دیگر آنکه در رویکرد کلامی-تاریخی در مواردی که به باورهای شیعی مربوط می‌شود تلاش بر آن است که از منابع اهل سنت اسناد و شواهد فراوانی مبنی بر درستی باور و گزارش شیعی ارائه شود. نمونه این کار را در

تاریخی می‌تواند زبان مشترک میان عقلا باشد (صفری فروشانی، ۱۳۹۴، ص. ۹۶) و به همین دلیل بهره‌گیری از آن در نگارش تاریخ و سیره رسول خدا(ص) ضروری است. علاوه بر این، با توجه به تأکید قرآن بر تاریخ و بهره‌گیری تربیتی از آن، بایستی به روش تاریخ و تاریخ‌نگاری توجه کرد (جباری، ۱۳۹۴، ص. ۴۸). در این مسیر، گردآوری شواهد و قرائن موجود، بررسی امکان وقوع حادثه و رویداد از منظر زمانی و مکانی و صحت‌سنجی اسناد گزارش‌های تاریخی نیز مورد توجه قرار می‌گیرد (پیشوایی، ۱۳۹۴، ص. ۴۳). دوانی و پیشوایی از این شیوه در نقد گزارش‌های تاریخی بهره برده‌اند. همچنان که از تحلیل رویدادهای عصر رسول خدا(ص) نیز غافل نبوده‌اند؛ برای نمونه، دوانی پس از نقل خبر حضور حضرت محمد(ص) در جنگ‌های فجار، این گزارش را تحلیل کرده و به این نتیجه رسیده که آن حضرت شخصاً به کسی تیراندازی نکرده و فقط از جان عموهایش دفاع کرده است (دوانی، ۱۳۷۳، ص. ۶۵-۶۶). این سخن بدان جهت گفته شده که حضور در جنگ‌هایی که فجار؛ «گناه پایه» بود، با شخصیت حضرت محمد(ص) تناسب ندارد؛ از این رو، دوانی به دلیل رویکرد تلفیقی کلامی-تاریخی در عین آنکه با تکیه بر اسناد تاریخی به نقل آن پرداخته، به توجیه کلامی آن نیز پرداخته است؛ البته در برخی از نقل‌ها گفته شده که کسانی همچون ابوطالب به این دلیل در این جنگ حاضر شدند که از دامنه آن بکاهند (یعقوبی، بی تا، ج. ۱۵/۲). پیشوایی در تحلیل چرایی مخالفت قریش با دعوت رسول خدا(ص) با تکیه بر شواهد و اسناد ریشه‌های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و رقابت و حسادت قبیلگی آن را تبیین کرده است (پیشوایی، ۱۳۸۲، ص. ۱۵۳-۱۵۸). همچنین، درباره ایمان ابوطالب، به ریشه‌شناسی اتهام کفر ابوطالب پرداخته و

کریم برخی از گره‌های تاریخی را گشوده است (دوانی، ۱۳۷۳، ص. ۱۰۸-۱۰۹)؛ چنان‌که، در توصیف و تشریح وضعیت عصر جاهلیت به قرآن استناد جسته و دورنمایی از آن جامعه ارائه کرده است (دوانی، ۱۳۷۳، ص. ۱۱۸-۱۲۱). در این میان، مهدی پیشوایی در کتاب *تاریخ اسلام (از جاهلیت تا رحلت پیامبر اسلام)* رجاعات فراوانی به منابع گوناگون تاریخی و... داشته است. مراجعه به منابع متقدم و معاصر و نیز آثار مستشرقان از ویژگی‌های این اثر است. نویسنده برای هر مطلبی آدرس دقیق آن را ذکر کرده و از کلی‌گویی در ذکر آدرس‌ها پرهیز کرده است. همچنان‌که، کوشیده است به آیات و روایات نیز به تناسب بحث رجاعاتی داشته باشد (پیشوایی، ۱۳۸۲، ص. ۱۸).

چنان‌که گفته شد توجه به منابع درون‌مذهبی و ارائه تصویری متناسب با باورهای شیعی از دغدغه‌های نویسندگان سیره پیامبر (ص) با رویکرد کلامی-تاریخی بوده است؛ از این‌رو، در مواردی که روایت‌های مختلفی درباره واقعه‌ای تاریخی وجود دارد، مبنای آن، خبری است که در منابع درون‌گفتمانی از اعتبار بیشتری برخوردار است (پیشوایی، ۱۳۸۲، ص. ۱۰۴)؛ برای مثال، علی دوانی پس از نقل گزارش مشهور درباره سن حضرت خدیجه (س) و بیوه یا باکره بودن وی، در ادامه با استناد به نقل ابن شهر آشوب وی را دختری در سن ۲۵، ۲۸ یا ۳۰ سالگی می‌داند (دوانی، ۱۳۷۳، ص. ۷۱-۷۲)؛ با این حال، دوانی در صفحات بعد ثروت خدیجه را از پدر و دو شوی پیشین وی می‌داند (دوانی، ۱۳۷۳، ص. ۸۰) که در تضاد با دیدگاه پیشین است. پیشوایی نیز در جریان ازدواج حضرت محمد (ص) با خدیجه قول مشهور را در دو ازدواج پیشینی و نیز سن وی نقل کرده، ولی در پاورقی قول به نبود ازدواج پیشینی خدیجه و نیز اقوال در سن وی در

گزارش نخستین ایمان‌آوردگان می‌بینیم که پیشوایی تلاش می‌کند بیشتر به منابع تاریخی اهل سنت ارجاع دهد (پیشوایی، ۱۳۸۲، ص. ۱۳۸-۱۴۰). همچنان‌که با ارجاع به *تاریخ طبری* و برخی دیگر از منابع اهل سنت نقل می‌کند که حضرت علی (ع) هفت سال پیش‌تر از دیگران با رسول خدا (ص) نماز به پا می‌داشته است (پیشوایی، ۱۳۸۲، ص. ۱۴۰). همچنین، جریان یوم الدار را نیز از منابع تاریخی اهل سنت نقل کرده است (پیشوایی، ۱۳۸۲، ص. ۱۴۷). پیش‌تر نیز دوانی در موضوع ولادت حضرت علی (ع) می‌کوشد با ارجاع به برخی از منابع دیدگاه علمایی از اهل سنت که قائل به تولد حضرت علی (ع) در کعبه هستند (دوانی، ۱۳۷۳، ص. ۷۲-۷۴)، این شیوه را به کار برده است.

۵. منبع‌شناسی رویکرد کلامی-تاریخی

استفاده هم‌زمان از منابع تاریخی و روایی و توجه بیشتر به منابع شیعی از ویژگی‌های آثاری است که با رویکرد کلامی-تاریخی نگاشته شده‌اند. علی دوانی برای تدوین کتاب *تاریخ اسلام از آغاز تا هجرت* به منابع تاریخی و روایی شیعه و اهل سنت مراجعه کرده، اما تکیه بر منابع شیعی داشته و تلاش کرده است بر مبنای آن‌ها تصویری مطابق با باورهای شیعی از تاریخ و سیره رسول خدا (ص) ارائه کند که از برخی پیرایه‌ها که در دیگر منابع وجود دارد، عاری باشد. وی در مقدمه چاپ اول کتاب و نیز مقدمه چاپ دوم به تکیه داشتن اثر خود بر منابع شیعی اشاره کرده است (دوانی، ۱۳۷۳، ص. ۳، ۷). دوانی به پژوهش‌های معاصر شیعیان نیز ارجاع داده است؛ با این حال، از بهره‌گیری از منابع خاورشناسان در مواردی که ارتباطی با باورها نداشته، غافل نبوده است. نکته مهم توجه جدی دوانی به بهره‌گیری از قرآن کریم است که گاه وی با استناد به آیات قرآن

ولادت ایشان می‌دانند که قول مشهور در میان علمای شیعه است (دوانی، ۱۳۷۳، ص. ۱۷۱؛ پیشوایی، ۱۳۸۲، ص. ۱۶۲). پیشوایی درباره آیات نخستین سورهٔ نجم، دیدگاهی که در منابع شیعی نقل شده و نزول آن‌ها را مربوط به بعثت می‌داند را مبنا قرار داده است (پیشوایی، ۱۳۸۲، ص. ۱۳۰). وی دربارهٔ تعداد غزوات و سریه‌های رسول خدا(ص) نیز به کتاب مناقب ابن شهر آشوب و برخی دیگر از منابع شیعی ارجاع می‌دهد (پیشوایی، ۱۳۸۲، ص. ۲۲۲)، در حالی که در موضوع غزوات کتاب *المغازی* واقدی از تقدم برخوردار بوده و در این حیطه رویکردی تخصصی داشته است. این ترجیح محدود به منابع پیشین نبوده و بلکه دربارهٔ برخی از مورخان معاصر شیعه نیز در مواردی چنین رویه‌ای اتخاذ شده و دیدگاه آنان بر گزارش‌های منابع پیشین مقدم شده است. نمونهٔ آن علت و زمان جنگ بنی‌نضیر است که پیشوایی دیدگاه سید جعفر مرتضی عاملی را ترجیح داده که این جنگ را پس از غزوهٔ احد دانسته و علت آن را توطئه بنی‌نضیر برای قتل رسول خدا(ص) ذکر کرده است (پیشوایی، ۱۳۸۲، ص. ۲۴۷). پیشوایی در جریان اعزام سپاه به جنگ موته نیز با تکیه بر منابع شیعی گزارشی را ترجیح می‌دهد که در ترتیب فرماندهان ابتدا از جعفر بن ابی طالب، سپس زید بن حارثه و در پایان از عبدالله بن رواحه یاد کند (پیشوایی، ۱۳۸۲، ص. ۲۸۰). روشن است این تقدم فقط ناشی از اعتماد به منابع شیعی و ترجیح و تقدم دادن آنان است، در حالی که تقدم زید بن حارثه به فرماندهی به دلیل سابقه‌ای که در میدان‌های نظامی داشته، علاوه بر آنکه شواهد تاریخی متقن تری دارد (واقعی، ۱۴۰۹، ج. ۲/۵۵۶؛ طبری، ۱۳۷۸، ج. ۳/۳۶۳)، از ارجحیت برخوردار است. شایان ذکر است که این رویه در مواردی می‌تواند برساختی از تاریخ

هنگام ازدواج با حضرت محمد(ص) را نیز نقل کرده است (پیشوایی، ۱۳۸۲، ص. ۱۱۹). همچنین، دوانی بعد از آنکه زینب، رقیه و ام‌کلثوم را فرزندان حضرت خدیجه(س) از رسول خدا(ص) می‌داند، با استناد به برخی از اخبار اینان را خواهرزادگان خدیجه(س) می‌داند. وی در این نقل تکیه بر مناقب ابن شهر آشوب دارد. در ادامه نیز از اینان به عنوان منسوب به پیامبر(ص) یاد می‌کند (دوانی، ۱۳۷۳، ص. ۷۸-۷۹) که به نوعی بیان‌کنندهٔ پذیرش خبر خواهرزاده بودن این دختران برای خدیجه و نه فرزندان وی از رسول خدا(ص) است. بر این منوال، علی دوانی در جریان هجرت رسول خدا(ص) به مدینه با استناد به *مالی* شیخ طوسی، حضرت علی(ع) را همان کسی می‌داند که مرکب و توشه رسول خدا(ص) را برای سفر به مدینه فراهم کرد (دوانی، ۱۳۷۳، ص. ۲۸۹-۲۹۰). این خبر در مقابل گزارشی است که در برخی از منابع تاریخی آمده و در آن گفته شده که ابوبکر بانی تجهیز توشه و مرکب رسول خدا(ص) بوده است (ابن‌هشام، ۱۹۵۵م، ج. ۱/۴۸۶-۴۸۷). مهدی پیشوایی نیز در نقد گزارش امتناع دایگان از پذیرش حضرت محمد(ص) به دلیل یتیمی وی، به مناقب ابن شهر آشوب ارجاع داده و بر این نکته تأکید کرده است که دایگان برای گرفتن کودکی که به عبدالمطلب منتسب بود، سر و دست می‌شکستند (پیشوایی، ۱۳۸۲، ص. ۱۰۷). همچنین، دربارهٔ نبوت رسول خدا(ص) با تکیه بر منابع شیعی از جمله *الکافی* و دیگر منابع بر به نبوت رسیدن آن حضرت در سن ۳۷ سالگی تأکید کرده است (پیشوایی، ۱۳۸۲، ص. ۱۰۷). دوانی نیز با تکیه بر منابع درون‌گفتمانی به نبوت آن حضرت پیش از ۴۰ سالگی اذعان کرده است (دوانی، ۱۳۷۳، ص. ۹۵-۹۶). همچنین، دوانی و پیشوایی دربارهٔ ولادت حضرت فاطمه(س) نیز سال پنجم بعثت را تاریخ

در حالی است که شاهی بر اینکه این پیر نجدی شیطان یا همان ابلیس بوده باشد، وجود ندارد و طبعاً تعبیر شیطان توصیفی است که بعدها مسلمانان برای پیر نجدی یا فردی که پیشنهاد ترور رسول خدا(ص) را داد، به کار برده‌اند (جعفریان، ۱۳۷۳، ص. ۴۰۶).

صدر اسلام ارائه کند که با واقعیت ماجرا متفاوت باشد؛ چنان‌که گاه می‌تواند به اصلاح روایت مشهور بینجامد که ممکن است با وجود مشهور بودن با واقعیت ماجرا متفاوت باشد.

۶. نقدها و چالش‌ها

۱-۶. تخطی از الزامات تاریخ‌نگاری

یکی از نقدهای مشترکی که بر رویکردهای کلامی و کلامی-تاریخی وارد می‌شود، پایبند نبودن به الزامات تاریخ‌نگاری است. برخی بر این باورند که مبنا قرار دادن باورها در نقد و تحلیل گزارش‌های تاریخی دور شدن از روش تاریخی است که برای امور فراطبیعی و غیرتاریخی جایگاهی تعریف نکرده است (حضرتی، ۱۳۹۴، ص. ۸۷). اینان بر این باورند که حتی در بررسی تاریخ و سیره رسول خدا(ص) نیز بایستی به این موضوع پایبند بود؛ باین‌حال، برخی تاریخ و سیره رسول خدا(ص) را در زمره تاریخ مقدس دانسته و آن را منبعی معرفتی-دینی می‌دانند که اساساً در نگارش آن نمی‌توان از باورها فاصله گرفت (شهیدی، ۱۳۶۶، ص. ۱۵۶). ازسویی، خالی بودن مورخ از باورها و اندیشه‌ها برای تاریخ‌نگاران چندین پذیرفتنی نیست و به‌هرحال، مورخ از پیش‌فرض‌ها، باورها و اندیشه‌های پیشین خود اثر می‌پذیرد (شهیدی، ۱۳۶۶، ص. ۸۷-۸۸)؛ ازاین‌رو، نمی‌توان بر کسانی که تاریخ و سیره رسول خدا(ص) را با توجه به باورهای خویش مینگارند خرده گرفت؛ چنان‌که بر دیگر تاریخ‌نگاران نیز نمی‌توان خرده گرفت. به‌هرحال، دوانی و پیشوایی در مواردی از الزامات تاریخ‌نگاری صرف‌نظر کرده‌اند؛ برای نمونه، علی دوانی در جریان شور قریش در دار الندوه پیرمردی نجدی را که پیشنهاد قتل رسول خدا(ص) را می‌دهد، شیطان معرفی می‌کند (دوانی، ۱۳۷۳، ص. ۲۸۲). این

۲-۶. ابزاری دیدن تاریخ

در رویکرد کلامی-تاریخی تاریخ ابزاری است برای دفاع از رسول خدا(ص) و ارائه الگوواره زندگی آن حضرت (جباری، ۱۳۹۴، ص. ۵۰) و این یکی از تفاوت‌های رویکرد کلامی-تاریخی با رویکرد تاریخی است که در دومی تاریخ علم مستقل بوده که دارای الزامات و قواعد خاصی است. در واقع در رویکرد کلامی-تاریخی اصل باورها و کلام است که برای اثبات آن‌ها شواهد و قرائن تاریخی به خدمت گرفته می‌شود؛ برای مثال، می‌توان به جریان پناه بردن رسول خدا(ص) به مطعم بن جبیر بعد از بازگشت آن حضرت از طائف به مکه اشاره کرد. پیشوایی بعد از نقل این گزارش به آن به دیده تردید می‌نگرد و برای رد آن شواهد و قرائنی که ارتباطی با این گزارش نداشته و بلکه در موقعیت‌های دیگر رخ داده‌اند را جمع آورده و به رد این گزارش می‌پردازد (پیشوایی، ۱۳۸۲، ص. ۱۸۱-۱۸۲). بررسی این بخش به‌خوبی نمایان می‌سازد که به‌دلیل آنکه پناه بردن به یک بت‌پرست با باورها و عقاید ناسازگار تشخیص داده شده، سعی بر آن شده که هر قرینه‌ای که می‌تواند یاریگر باشد به خدمت گرفته شود تا این گزارش دچار تردید شود. این در حالی است که پناه بردن افراد به یکدیگر در میان اعراب امری مرسوم بوده و ربطی به باورها و گرایش آن‌ها هم نداشته است. همچنان که عثمان بن مظعون بعد از آنکه از حبشه به مکه بازگشت، به ولید بن مغیره پناه آورد که البته در

ادامه برای همدردی با دیگر مسلمانان خود را از پناه او خارج ساخت (ابن‌هشام، ۱۹۵۵م، ج. ۱/۳۶۹-۳۷۰). علی دوانی نیز در مواضع مختلف از کتاب تاریخ اسلام از آغاز تا هجرت رویکرد خود را در ابزاری و وسیله دیدن تاریخ نشان داده است؛ برای نمونه، دوانی پس از طرح مفصل اقوال متکلمان و علمای شیعه و سنی درباره ایمان پیامبر(ص) قبل از رسالت و تأکید بر اینکه ایشان پیش از رسالت علنی و رسمی پیغمبر بوده، به شواهدی از تاریخ استناد می‌جوید که بیان‌کننده حالاتی خاص از ایشان است که به حالات انبیا شباهت داشته است (دوانی، ۱۳۷۳، ص. ۸۹-۸۸). موارد دیگری نیز در این کتاب هست که دوانی استناد به منابعی همچون سیره ابن‌هشام، الکامل ابن‌اثیر و دیگر آثار تاریخی را به‌عنوان ابزاری برای اثبات باورها به کار گرفته است (نک: دوانی، ۱۳۷۳، ص. ۱۲۱-۱۲۲).

۳-۶. خلط کلام با تاریخ

یکی از مواردی که درباره رویکرد کلامی-تاریخی می‌توان به‌عنوان آسیب یا کاستی یاد کرد، خلط کلام با تاریخ است. این مورد به‌نوعی وجه‌اشتراک رویکرد کلامی-تاریخی با رویکرد کلامی است، با این تفاوت که در رویکرد کلامی بهره‌گیری حداکثری از کلام صورت می‌گیرد. در دو اثر مورد بررسی در این نوشتار نیز نمونه‌های بسیاری را می‌توان یافت که کلام با تاریخ خلط شده است؛ برای مثال، دوانی درباره ایمان نیاکان رسول خدا(ص) و پدر و مادر وی، به‌جای بررسی اخبار و شواهد تاریخی، به سخن علامه مجلسی استناد می‌جوید که ایمان عبدالله و آمنه و نیز نیاکان رسول خدا(ص) را میان علمای شیعه اجماعی می‌داند (دوانی، ۱۳۷۳، ص. ۶۳). همچنین، رویکرد دوانی در مواجهه با این سخن که «اسلام با مال خدیجه و شمشیر علی(ع) پیشرفت کرد»

رویکردی کلامی است، چه اینکه این را یک تهمت و شایعه می‌داند (دوانی، ۱۳۷۳، ص. ۸۰) و دلیل این امر هم بدان جهت است که چنین سخنی را موجب وهن اسلام و باعث تردید در تعالیم آن می‌داند. درحالی‌که، لازم بود یک بررسی تاریخی دقیقی از ثروت خدیجه(س) و اقدام‌های حضرت علی(ع) داشته باشد و با استناد به شواهد و مستندات تاریخی این سخن را زیر سؤال ببرد؛ اما ما شاهد چنین بررسی‌ای در این کتاب نیستیم، بلکه فقط با یک انکار مواجه می‌شویم که این موضوع ناشی از خلط کلام با تاریخ است. همچنین، دوانی در بحث از ایمان رسول خدا(ص) به یک مسئله اعتقادی استناد می‌جوید و آن اینکه به اعتقاد ما شیعه، حضرت محمد(ص) پیش از آنکه رسماً پیغمبری خود را اعلام کند، معصوم و پیغمبر بوده است (دوانی، ۱۳۷۳، ص. ۸۱). وی در ادامه به قول شیخ طوسی در *عقدالاصو* استناد جسته که قبل از بعثت، امور خاصی از طریق وحی به آن حضرت ابلاغ می‌شده است (دوانی، ۱۳۷۳، ص. ۸۴). در ادامه هم به نقل قول متکلمان شیعه و معتزله در این باره می‌پردازد (دوانی، ۱۳۷۳، ص. ۸۴).

۴-۶. بی‌توجهی به نقد درون‌گفتمانی

چنان‌که گفته شد یکی از ویژگی‌های رویکرد کلامی-تاریخی تلقی به قبول کردن گزارش‌های منابع درون‌گفتمانی است، چه اینکه سیره‌نگاران در این رویکرد اهتمام ویژه‌ای برای بهره‌گیری از منابع شیعی قائل است (جباری، ۱۳۹۴، ص. ۴۸). این مسئله گاه به غفلت از نقد اخبار ضعیف یا اهمال از بررسی جامع اقوال گوناگون در موضوعی منجر می‌شود؛ البته این آسیب در رویکرد کلامی بیشتر است؛ اما رویکرد کلامی-تاریخی نیز از آن مصون نیست؛ برای نمونه، علی دوانی در ازدواج پیشینی حضرت خدیجه(س)،

سن ایشان در هنگام ازدواج با حضرت محمد(ص) (دوانی، ۱۳۷۳، ص. ۷۱-۷۲) و فرزندان وی از رسول خدا(ص) (دوانی، ۱۳۷۳، ص. ۷۸-۷۹) با استناد به مناقب ابن شهر آشوب قول مشهور را به گونه‌ای دچار تردید می‌کند. این در حالی است که لازمه پژوهش بررسی جامع اقوال است؛ ولی دوانی از بررسی مناقب ابن شهر آشوب و منشأ اخبار وی و صحت‌سنجی آن‌ها صرف‌نظر کرده و به‌نوعی دیدگاه وی را پذیرفته است. در کتاب *تاریخ اسلام (از جاهلیت تا رحلت پیامبر اسلام)* نیز نقدهای درون‌گفتمانی دیده نمی‌شود و بیشتر نقدها متوجه مباحث فراگروهی است.

نتیجه‌گیری

رویکرد کلامی-تاریخی یکی از رویکردهای، تلفیقی و دوگانه است که در آن محقق با هدف دفاع از باورها و مبانی کلامی و با استفاده از تاریخ سعی در بازسازی تاریخ و سیره رسول خدا(ص) دارد، به‌گونه‌ای که از پیرایه‌ها خالی باشد و تصویری صحیح و مطابق با باورها و مبانی کلامی از تاریخ و سیره آن حضرت ارائه کند. برای تبیین رویکرد کلامی-تاریخی به معرفی و تحلیل محتوایی دو اثر معاصر پرداخته شد. کتاب *تاریخ اسلام از آغاز تا هجرت از علی دوانی و تاریخ اسلام (از جاهلیت تا رحلت پیامبر اسلام)* از مهدی پیشوایی دو اثری بودند که با بهره‌گیری از آن‌ها به تحلیل رویکرد کلامی-تاریخی پرداخته شد. بررسی‌ها نشان داد که در رویکرد کلامی-تاریخی با وجود توجه جدی نگارندگان به تاریخ، مبنا و اصل، کلام بوده و تاریخ ابزاری برای اثبات باورهاست. این ویژگی در رویکرد کلامی نیز دیده می‌شود، با این تفاوت که ممکن است دامنه باورها و آموزه‌های کلامی در این دو رویکرد متفاوت باشد. ازسویی، توجه به منابع درون‌مذهبی و

در مقابل بی‌توجهی به نقد آن‌ها از ویژگی‌های این آثار است که دومی در زمره پوش نوارها می‌گنجد. علاوه بر این، دفاع از باورهای شیعی، بازنمایی نقش و جایگاه حضرت علی(ع) در تاریخ صدر اسلام، نقد شبهات مستشرقان، نگاه انتقادی به برخی از مشهورات تاریخی در منابع اهل سنت، استفاده از تحلیل‌های موردی از جمله ویژگی‌های رویکرد کلامی-تاریخی است. در این رویکرد، نویسندگان به روش کلامی و تاریخی مباحث را پیش برده و از منابع تاریخی، کلامی و روایی و نیز قرآن کریم بهره می‌گیرند؛ با این حال، ابزاری دیدن تاریخ و نیز تخطی از الزامات تاریخ‌نگاری و همچنین خلط کلام با تاریخ از جمله مواردی است که می‌تواند در بازتولید آثار مبتنی بر رویکرد کلامی-تاریخی اثر بگذارد.

منابع

ابن هشام، عبدالملک بن هشام الحمیری المعافری (۱۹۵۵م). *السیرة النبویة* (تحقیق مصطفی السقا و ابراهیم الأبیاری و عبدالحفیظ شلی). دار المعرفه. باطنی، محمدرضا (۱۳۷۷). *فرهنگ معاصر انگلیسی-فارسی*. فرهنگ معاصر.

باقری، خسرو (۱۳۶۷). *نگرش چیست و چگونه می‌توان نگرش‌ها را تغییر داد؟*. تربیت، (۳۱)،

<http://noo.rs/tGBMg>. ۳۳-۳۲

پیشوایی، مهدی (۱۳۹۴). *اجتهاد و تاریخ*. رهنامه پژوهش، (۱۹)، ۴۲-۴۳.

<https://www.magiran.com/p1516447>

پیشوایی، مهدی (۱۳۸۲). *تاریخ اسلام (از جاهلیت تا رحلت پیامبر اسلام)*. دفتر نشر معارف.

جباری، محمدرضا (۱۳۹۴). *پیوند تاریخ با متون دینی*. رهنامه پژوهش، (۱۹)، ۴۷-۵۱.

<https://www.magiran.com/p1516450>

چاپخانه جواهری.
زریاب خویی، عباس (۱۳۷۰). سیره رسول‌الله، بخش اول: از آغاز تا هجرت. سروش.
سید مرتضی عاملی، سید جعفر (۱۴۲۶ق). الصحيح من سیره النبی الأعظم(ص). (ج. ۲، ۳ و ۱۰). دار الحدیث للطباعة و النشر.
شهیدی، سید جعفر (۱۳۶۶). دیدار با صاحب‌نظران. مجله حوزه، (۲۴)، ۱۴۶-۱۶۱.

<https://noo.rs/5noiu>

صفری فروشانی، نعمت‌الله (۱۳۹۴). تاریخ‌آموزی در حوزه‌ها؛ وضعیت موجود، مسیر پیشرو، گفتگو و مصاحبه. رهنامه پژوهش، (۱۹)، ۹۴-۹۸.

<https://www.magiran.com/p1516430>

طباطبایی، محمدعلی (۱۴۰۰). کاربرد رویکرد تاریخی و تاریخ‌نگاره در مطالعات اسلام. مجله اینترنتی دورنما، ۴-۱۸. <https://B2n.ir/xs3038>
طبری، محمد بن جریر (۱۳۸۷ق). تاریخ الأمم و الملوک (تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم؛ ج. ۳). دار التراث.

میرآقاسی رودکی، سیده فاطمه، احمدوند، عباس، و بارانی، محمدرضا (۱۴۰۱). تبیین رویکرد کلامی-تاریخی علامه مجلسی در نگارش سیره نبوی مبتنی بر حیات القلوب. سخن تاریخ، ۱۶(۴۰)، ۷۰-۹۵.

<https://doi.org/10.22034/skh.2022.14167.1329>

واقدی، محمد بن عمر (۱۴۰۹ق). المغازی (تحقیق مارسدن جونس؛ ج. ۲). مؤسسة الأعلمی.

یعقوبی، احمد بن ابی‌یعقوب (بی‌تا). تاریخ یعقوبی (ج. ۲). دار صادر.

References

- Bagheri, K. (1988). What is attitude and how can attitudes be changed?. *Tarbiat*, (31), 32-33, <http://noo.rs/tGBMg>. [In Persian]
Bateni, M. R. (1998). *Contemporary English-*

جعفریان، رسول (۱۳۷۳). سیره رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم. سازمان چاپ و انتشارات. جعفریان، رسول و جمعی از مؤلفان (۱۳۸۰). رویکرد الصحيح به سیره رسول خدا(ص). پژوهشکده حوزه و دانشگاه.

جلیلیان، حمید، و ایازی، محمدعلی (۱۳۹۶). معیارسنجی باورهای کلامی در ارزیابی روایات تاریخی در الصحيح من سیره النبی الأعظم(ص). پژوهش‌نامه تاریخ اسلام، ۱(۲۷)، ۱۰۹-۱۲۷.

<https://journal.isihistory.ir/article-1-485-fa.html>

حسن بیگی، علی (۱۳۹۵). دانشوران شیعه و نقد گزارش‌های تاریخی بر پایه باورهای کلامی. شیعه‌شناسی، ۱۴(۵۴)، ۳۰-۷.

https://www.shiitestudies.com/article_26353.html

حضرتی، حسن (۱۳۹۲). نسبت تاریخ‌شناسی و علم کلام در حوزه امام‌شناسی: مورد امام رضا (علیه‌السلام). در برهان مبین. مجموعه‌ای از مقالات علمی-پژوهشی با موضوع امام رضا(ع) (به کوشش صادق حیدری‌نیا، مهدی عباسی). فرهنگ و تمدن.

حضرتی، حسن (۱۳۹۴). درآمدی بر نقد تاریخی. رهنامه پژوهش، (۱۹)، ۸۵-۸۸.

<https://www.magiran.com/p1516442>

حق‌شناس، علی محمد، سامعی، حسین، و انتخابی، نرگس (۱۳۹۰). فرهنگ معاصر هزاره. فرهنگ معاصر.

دوانی، علی (۱۳۷۳). تاریخ اسلام از آغاز تا هجرت. دفتر انتشارات اسلامی.

دوانی، علی (۱۳۵۱). شعاع وحی بر فراز کوه حرا.

Persian Culture. Contemporary Culture. [In Persian]

Davani, A. (1972). *The Ray of Revelation over Mount Hira*. Javaheri Printing House. [In Persian]

- Davani, A. (1994). *History of Islam from the Beginning to the Migration*. Islamic Publishing House. [In Persian]
- Haqshenas, A. M., Samei, H., & Ekhat, N. (2011). *Contemporary Culture of the Hazaras*. Contemporary Culture. [In Persian]
- Hassan Beigi, A. (2016). Shiite Scholars and Criticism of Historical Reports Based on Theological Beliefs. *Shiite Studies*, 14(54), 7-30.
https://www.shiitestudies.com/article_26353.html [In Persian]
- Hazrati, H. (2013). The relationship between historiography and theology in the field of Imamology: The case of Imam Reza (AS). In S. Heidarinia & M. Abbasi (Eds.), *Borhan Mobin: A collection of scientific-research articles on Imam Reza (AS). Farhang va Tamaddon*. [In Persian]
- Hazrati, H. (2015). An Introduction to Historical Criticism. *Research Guide Magazine*, (19), 85-88.
<https://www.magiran.com/p1516442> [In Persian]
- Ibn Hisham, A. M. b. H. H. M. (1955). *The Prophet's Life* (Research by M. Al-Saqqa, I. Abyari, & A. H. Shalabi; Vol. 1). Dar al-Marefa. [In Persian]
- Jabbari, M. R. (2015). The Connection of History with Religious Texts. *Research Guide Magazine*, (19), 47-51.
<https://www.magiran.com/p1516450> [In Persian]
- Jafarian, R. (1994). *The Life of the Messenger of God* (PBUH). Printing and Publishing Organization. [In Persian]
- Jafarian, R., & A group of authors (2001). *The approach of Al-Sahih to the biography of the Prophet Muhammad* (PBUH). Research Institute of Seminary and University. [In Persian]
- Jalilian, H., & Ayazi, M. A. (2017). Criteria for evaluating theological beliefs in assessing historical narrations in Al-Sahih min Sirah al-Nabi al-A'zam (PBUH). *Islamic History Research Journal*, 1(27), 109-127.
<https://journal.isihistory.ir/article-1-485-fa.html> [In Persian]
- Miraghasi Rudaki, S. F., Ahmadvand, A., & Barani, M. R. (2022). Explaining Allameh Majlesi's theological-historical approach in writing the prophetic biography based on *Hayat al-Qulub. *The journal of Discourse of History*, 16(40), 70-95.
<https://doi.org/10.22034/skh.2022.14167.1329> [In Persian]
- Pishvaei, M. (2003). *History of Islam* (from ignorance to the death of the Prophet of Islam). Maarif Publishing House. [In Persian]
- Pishvaei, M. (2015). Ijtihad and History. *Research Guide Magazine*, (19), 42-43.
<https://www.magiran.com/p1516447> [In Persian]
- Safariforushani, N. (2015). History teaching in the fields; current status, future direction, discussion and interview. *Research Guide Magazine*, (19), 94-98.
<https://www.magiran.com/p1516430> [In Persian]
- Sayyid Murtaza Ameli, S. J. (2005). *Sahih min Sirat al-Nabi al-A'zam* (PBUH). (Vols. 2, 3, 10). Dar al-Hadith for Printing and Publishing. [In Persian]
- Shahidi, S. J. (1987). Meeting with experts. *Hawza Magazine*, (24), 146-161.
<https://noo.rs/5noiu> [In Persian]
- Tabari, M. b. J. (2008). *The History of Nations and Monarchs* (Research by M. Abul Fazl Ibrahim; Vol. 3). Darultrath. [In Persian]
- Tabatabaei, M. A. (2021). The Application of Historical Approach and History of the Concept in Islamic Studies. *Darnama Online Magazine*, 4-18,
<https://B2n.ir/xs3038> [In Persian]
- Waqidi, M. b. U. (1989). *Kitab al-Maghazi* (M. Jones, Ed., Vol. 2). Al-'Alami Institute. [In Persian]
- Yaqoubi, A. b. A. Y. (n.d.). *History of Yaqoubi* (Vol. 2). Dar Sadar. [In Persian]
- Zaryab Khoei, A. (1991). *Biography of the Messenger of Allah, Part One: From the Beginning to the Hijra*. Soroush. [In Persian]